

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Городинської Лілії Станіславівни
«Нобілітет та етикетна українська культура ранньомодерної доби:
традиція, впливи, практики (XVI–XVIII ст.)»,
представлену до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України

Однією з яскравих тенденцій сучасної української та світової історіографії стало вивчення комплексних і багато в чому кроспредметних тематик, котрі не були достатньо розроблені раніше. До таких належить дослідження сфери етикету в історичному розрізі як виокремленого об'єкта наукового пошуку. Стосовно української історичної науки такий пошук є етапом вивчення культурної ідентичності соціальних та політичних систем, які наповнюють різні епохи історії України, а ще певною ширмою глибших механізмів побуту й співіснування прошарків суспільства, державних інституцій тощо.

Дисертація складається зі Вступу, 4-х розділів, поділених на 10 підрозділів, Висновків і Списку використаних джерел. Обґрунтованою видається представлена у Вступі актуальність теми дослідження. Заявлено, що висвітлення теми відбувається «в аспекті історії вітчизняної традиції культури та звичаїв». Одразу ж дефініювано основоположне поняття нобілітету як «товариства сімей, представники котрих займали високі посади» в органах влади. З останнім ми не зовсім погоджуємося, оскільки під цим поняттям у класичному його значенні мається на увазі також аристократія, знать (саме цей термін найточніше передає латинську першооснову).

Наголошено, що дисертація закроена у великому масштабі й аналізує культуру етикету еліт Великого князівства Литовського, Польської Корони,

Речі Посполитої, Кримського ханства, Османської імперії, українського козацтва (як новосформованої, політично активної соціальної верстви), Гетьманщини, Московського царства, Російської та Австрійської імперій. Визначені мета, об'єкт, предмет, завдання, хронологічні й територіальні межі дослідження, представлення методології та зв'язку з науково-дослідними темами цілком обґрунтовані. Робота належно апробована у ряді публікацій.

У першому розділі дисертації показано стан історіографічної розробки теми, висвітлено джерельну базу дослідження, а також його теоретико-методологічні засади. Серед українських науковців чільне місце відведено доробку Наталії Яковенко. Також проаналізовано праці десятків учених – українських, польських, російських і західноєвропейських, у яких більшою чи меншою мірою висвітлювалась тематика дослідження. Під час представлення історіографічного підґрунтя дисертації не до кінця зрозумілим видається виокремлення двох груп студій, що «стосувалися питань пов'язаних із протоколом і церемоніалом», групу праць «закордонних дослідників, присвячених етикетній культурі». Незрозуміло, чому ці групи розглянуті разом.

Беззаперечною перевагою дисертаційного дослідження є широкий архівний пошук. Авторка, зокрема, опрацювала матеріали центральних державних історичних архівів України в Києві та Львові, Національної історичної бібліотеки України, Бібліотеки Національного університету України імені Тараса Шевченка, державних архівів Вінницької, Житомирської, Чернівецької, Волинської, Хмельницької областей, а також низки архівних установ Польщі (Бібліотеки князів Чарторийських та Національного архіву у Кракові).

У підрозділі 1.2 належним чином обґрунтовано термінологічний апарат і методологію роботи. Охарактеризовано історію появи й докладно окреслено семантичне поле ряду понять, таких як «етикет», «дипломатичний протокол»,

«церемоніал», «істинна совість» та інших. Висвітлено соціальну та психологічну функції етикету. Повсякчас авторка проводить аналогії та паралелі між використанням цих понять у тогочасних реаліях українських і західноєвропейських.

Другий розділ роботи присвячено аналізу зародження й початку формування традицій світської етикетної культури на українських землях. Передусім наголошено на нелінійності, аморфності меж культурних процесів, які мали місце на сучасній території України в часи середньовіччя. Стверджується, що українська культура, котра саме тоді зароджувалась, тяжіла до відкритості й готова була прийняти потужні зовнішні впливи, що й позначилося на її етикетній складовій. Попри те, що взаємозв'язки Русі, Великого князівства Литовського і Польської Корони наведені досить ґрунтовно, знаходимо доволі мало аналізу впливів з боку мусульманського світу.

Одне з чільних місць у цьому розділі займає детальне представлення різноманітних церемоній, таких як зведення монарха на трон, його похорону та інші. Авторка наголошує на полікультурності складу населення Польської Корони і Речі Посполитої, що призвело до взаємозбагачення культури окремих етносів й дуже вплинуло на протокольну та церемоніальну культуру місцевого нобілітету.

Підрозділ 2.3, який стосується культурних взаємин із Кримським ханством і Османською імперією, видається нам певною мірою недоопрацьованим, оскільки в дисертації не враховано чимало опублікованих джерел та історіографічних розробок (зокрема, В. Брехуненка і Ю. Мицика), у котрих висвітлено церемоніал, практикований під час контактів між запорожцями і кримськими татарами, скажімо, під час підписання козацько-татарської угоди 1625 р., етикету спільних нарад гетьмана Богдана

Хмельницького і хана Іслам-Герая III тощо. Все ж завдання цього підрозділу значною мірою реалізоване через послідовний аналіз ряду дипломатичних взаємостосунків Війська Запорозького і Кримського ханства у XVI–XVII століттях.

У *третьому* розділі висвітлено практики етикетної культури козацької старшини XVII–XVIII ст. Авторка перейшла від етикетних практик запорозької еліти й широких кіл козацтва (представлених переважно на основі свідчень Г. де Боплана) до ґрунтовного аналізу складного церемоніалу нобілітету Гетьманщини, котрий виявив себе в дипломатичній сфері, різноманітних ініціаціях (хрестинах, пошлюбинах, похоронах) козацьких старшин указанного періоду, титулатурі офіцерів Війська Запорозького, міжгендерних стосунках у світському житті гетьманської України і т.д. Попри детальні описи та належний аналіз цих практик, включно із дуже ґрунтовним висвітленням гастрономічної культури еліти Гетьманщини, недоліком розділу видається невикористання найновіших праць сучасного українського історика Сергія Леп'явка, котрі присвячені цій тематиці.

У *четвертому* розділі розглянуто процеси, які тривали в публічному просторі та етикеті шляхти «в межах території сучасної України у XVII–XVIII століттях». Авторка здійснила комплексний аналіз розповсюдження французьких, австрійських та російських впливів у етикеті світських заходів нобілітету на теренах «сучасної України у ранньомодерну добу», що виявлялися передусім у застільних ритуалах й церемоніях, появі салонного життя, змінах в культурі носіння одягу, застосування музики тощо.

Особливо велику наукову цінність вказаний розділ має через представлення у ньому психології культури етикету в контексті міждержавних та міжетнічних стосунків. Беззаперечними перевагами також є широке використання архівних матеріалів, транснаціональний підхід до висвітлення

світської культури нобілітету українських земель упродовж досліджуваного періоду. Все ж окремі формулювання, використані в тексті, викликають закономірний подив, а саме вживання (без «лапок»): малоросійські землі, малороси, великороси, жиди.

До огріхів дослідження можна віднести наведення занадто розлогих біографій окремих персон (скажімо, А. Гваньїні, Г. де Боплана, П. Алепського, Я. Собеського), неодноразове використання явно дискримінуючого окреслення «слабка стать» стосовно жіноцтва. Окремі значні фрагменти аналізу (с. 76, 124–125), які стосуються джерел або історіографічних розробок, чомусь наведені не в першому, а в наступних розділах.

Подекуди під час ознайомлення з текстом зустрічаємо явні фактологічні хиби, скажімо, перекопського мурзу названо ханом (с. 74), німецьких рейтарів «листоношами» (с. 86), хоча це поняття тотожне з поняттям «лицарі», Остафія Дашкевича називається кошовим отаманом Війська Запорозького (с. 92), хоча ніколи ним не був. Також стверджується, що «державною мовою ділових паперів на теренах України до середини XVIII століття» була латина (с. 111), попри те, що діловодство велося також староукраїнською і польською. Стосовно забезпечення вбранням рядових козаків зазначено, що ті «мали лише той одяг, які здобували собі у бою» (с. 114), при цьому ігнорується традиція та обов'язок забезпечення монархами реєстрових полків матерією для пошиття однострою. У кількох випадках «козацький» убір польської шляхти окреслено як «український народний» (с. 84, 87), хоча тут ішлося про тип військового вбрання, популярний тоді серед козацької легкої кінноти коронної армії.

Певну засторогу у нас викликають переклад та адаптація у роботі іншомовних понять і цитат. У багатьох місцях, на нашу думку, не цілком виправдано наведено назви праць мовою оригіналу (російською, французькою та німецькою) або ж навіть мовою перекладу (як, скажімо, опис мандрівки Павла

Алепського), попри те, що повний бібліографічний опис наведено в переліку джерел та літератури. Подекуди використано розлогі цитати російською та церковнослов'янською без перекладу (наприклад, на с. 126, 149, 166–167).

Цікавими й такими, що мають право на життя, нам видаються запропоновані суто авторські терміни, скажімо «народи оточення», «етнічна Україна» та інші.

Із позитивів зауважуємо також якісну технічну підготовку і високу загальну грамотність тексту роботи. Авторка послуговується багатою українською лексикою, у тому числі використовує незаслужено призабуту (наприклад, слово «розвій» та інші). Все ж у тексті є чимало русизмів (уклон – а не поклін, репа – ріпа, шуги – блазні, господá – панство тощо).

Водночас висловлені зауваження не зменшують нашої позитивної оцінки рецензованої дисертації Лілії Станіславівни Городинської, що відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами, затвердженими Постановами КМУ від 19 серпня 2015 р. та від 30 грудня 2015 р.), а здобувачка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент,

кандидат історичних наук,

асистент кафедри історії України

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

1 листопада 2023 р.

Т.Р. Ковалець

